

ZEE WOORDEN

Een speurtocht naar de naamsverklaring van zandbanken, geulen en andere ‘zee-begrippen’

Hebt u zich wel eens afgevraagd waarom de zandbank ‘Trapegeer’ zo heet, of hoe de ‘Kabeljauw’ aan zijn naam gekomen is? Of bent u veeleer benieuwd naar de persoon achter de ‘Thorntonbank’ of naar de ontstaansgeschiedenis van de maritieme term ‘kraaiennest’? Geen nood, wij zochten de betekenis van de meest intrigerende zeewoorden voor u op en presenteren hieruit per editie van De Grote Rede twee termen: telkens één naam van een zandbank of geul op zee, en één niet-toponiem. Met de hulp van een experten-team waagt De Grote Rede zich nu ook op het gladde ijs van de historische en etymologische woordverklaring en laat u meegenieten van de ‘best professional judgment’ van deze zeewoordenaars

Magda Devos, Roland Desnerck, Nancy Fockedeij, Jan Haspeslagh, Johan Termote, Tomas Termote, Dries Tys, Carlos Van Cauwenberghe, Arnout Zwaenepoel, Jan Seys

RUITINGEN

De Ruitingen (op zeekaarten archaïsch als *Ruytingen* gespeld) wordt gevormd door twee naast elkaar gelegen zandbanken, gescheiden door een geul, de Ruitingenpas. Op hedendaagse zeekaarten vind je deze twee zandbanken terug onder de benaming ‘In Ruytingen’ en ‘Out Ruytingen’, namen voor respectievelijk een oostelijke, meer landwaartse en een westelijke, meer zeewaartse ondiepte. Beide banken bevinden zich in Franse territoriale wateren ter hoogte van Calais-Duinkerke, en dit op 12 tot 20 km uit de wal. Ze sluiten geografisch en naar ontstaansgeschiedenis aan bij het complex van “De Vlaamse Banken” dat voor een belangrijk deel in Belgisch zeegebied is gelegen. Maar waar komt de naam *Ruitingen* vandaan?

EEN STRATEGISCH GELEGEN, TWEDELIJGE BANK

Beide banken strekken zich uit over een lengte van 45 km. Qua vorm en lengte is dit bankencomplex dan ook te vergelijken met de drie *Dijkbanken* (Westdijkbank, de Dijkbank en de Oostdijkbank) ten zuiden. Ten noorden van de Ruitingenbanken bevindt zich het verkeersscheidingsstelsel (TSS) Westhinder-Vlissingen. Een verkeersscheidingsstelsel is een internationaal vastgelegde scheepvaartroute met gescheiden verkeersbanen. De TSS Westhinder-Vlissingen verschaft een geleide toegang tot de havens van Oostende, Zeebrugge, Vlissingen, Terneuzen, Gent en Antwerpen. Wegens hun strategische ligging zijn de Ruitingenbanken dan ook goed bebakend.

De *Ruitingen* bevinden zich permanent onder water. Waar de ondiepste delen tot nauwelijks 1,9 m (*In Ruytingen*), respectievelijk 3,2-4,5 m (*Out Ruytingen*) ten opzichte van het laagste tij (LAT) reiken, is

soms branding waarneembaar. Dit is onder meer het geval in een zone van ca 4 km² met ondiepten van minder dan 5 m t.o.v. LAT. Het oppervlak van de *Ruitingen* is overigens veel onregelmatiger dan de officiële zeekaarten op het eerste gezicht doen vermoeden. Ook hier zijn er zandgolven aanwezig die, tussen kruin en dal, wel enkele meters hoog kunnen zijn.

NAAMSVERKLARING

Vandaag is er sprake van twee *Ruitingenbanken*, maar vroeger werd er maar één onderscheiden, die dan ook met de enkelvoudige benaming *Ruitinge* werd benoemd. Zo spreekt de *Zee-Fakkel* in de eerste helft van de 18de eeuw van “*De Bank genaamt de Ruytinge*”. Voor een etymologische verklaring van het toponiem dient dus te worden uitgegaan

Op de Kaart der Blankenbergse Visscherij uit 1890 is de Ruitingen bank goed te zien uit de kust van het Franse Duinkerke (St-Pieterscollege/St-Jozefhandelsschool Blankenberge).

van de enkelvoudsvorm. De kans is niet gering dat de naam *Ruitinge* inzake morfologische opbouw tot hetzelfde type behoort als de eerder in deze rubriek besproken naam *Rateling* (zie DGR 34), nl. de samenvoeging van een werkwoordstam met het verzamelsuffix *-ing(e)*. Zoals *rateling* uit de stam van *ratelen* is afgeleid en ‘geratel’ betekent, zal *ruitinge* wellicht gevormd zijn uit het werkwoord *ruiten* en ‘ge-ruit’ betekenen. In het Middelnederlands duidde het werkwoord *ruten*, *ruyten* het maken van diverse soorten doffe geluiden aan: gonzen, brommen, snorren, e.d. In de middeleeuwen was *ruiten* klaarblijkelijk ruim verspreid, want het wordt aangetroffen in Vlaamse, Brabantse, Zeeuwse en Hollandse bronnen. Uit het werkwoord ontstonden de substantieven *ruitinge* en *geruut* voor ‘gegons, gesnor, gesuis’,

en het muziekinstrument dat *rommelpot* heet werd toentertijd ook *rutepot* geheten (MNW i.v. RUTEN, GERUUT, RUTINGE, RUTEPOT). *Ruten* is etymologisch identiek met het verouderde en nog dialectisch verspreide Engelse *rout* ‘blaten, brullen, razen, ronken’ (OED i.v. ROUT) en met Duits *rauschen*, ook nog alleen in sommige dialecten bekend voor het maken van brullende, blatende of snorkende geluiden (Grimm i.v. RAUSZEN). De Germaanse voorloper van al deze woorden zou een klanknabootsend werkwoord zijn geweest (WNT i.v. RUITEN III). *Ruiten* komt niet meer voor in de Nederlandse standaardtaal, maar dat geldt wel voor de intensieven die eruit zijn afgeleid, nl. *reutelen* en *ruttelen*. *Ruiten* zelf leeft nog voort in het West-Vlaams. De Bo omschrijft de betekenis als ‘kwetteren, ratelen, babbelen’ en vermeldt daarbij

ook *ruiter* voor ‘babbelaar’ en *ruit* voor ‘gebabbel’. Het West-Vlaams kent ook de uitdrukking *over iets niet ruiten*, d.i. er niet over reppen.

Specifiek voor het geruis van de zee spreken de West-Vlaamse kustbewoners van ‘het *zeerot*’, een woord dat in geen enkel historisch of dialectwoordenboek terug te vinden is, met uitzondering van De Bo, die het verklaart als “Het gedruisch van de baren, dat men over de zee hoort hangen, en waarnaar de kustbewoners het weder voorspellen.” Ongetwijfeld is het grondwoord *-rot* met klinkerwisseling (ablaut) afgeleid uit de stam van *ruiten*, zoals *slot* uit *sluiten*.

De Ruitingbank is dus naar alle waarschijnlijkheid genoemd naar een kenschetsend gebrom of gegons dat daar door de lichte branding veroorzaakt werd.

PIETERMAN

En dan loop je daar, pootjebadend door het Vlaamse strandwater, mijmerend over hoe deze zee er over vijftig jaar zal uitzien. Tot plots een venijnige steek in je grote teen je strompelend op één been het vijandige water doet ontvluchten. Bij de strandreddingsdienst vertrouwen ze je toe dat je niet het slachtoffer bent geworden van een glasscherf of een scherp schelpfragment, maar van de steek van een giftig visje, de kleine pieterman. Intussen is de pijn nog nauwelijks te harden en vertoont je grote teen twee duidelijk zichtbare puntjes op een halve centimeter van elkaar, met daarrond veel roodheid en meer en meer zwelling. Deze puntjes zijn de sporen van twee van de zes rugstekels waarmee *Echiichthys vipera* – zijn wetenschappelijke naam betekent zoveel als de ‘adderstekelvis’ – is uitgerust. In de groeven aan beide zijden van die stekels en aan de basis van een extra doorn op het kieuwdeksel, bevindt zich een gifklier. Hieruit perst de vis bij gevaar of als hij een prooi wil verschalken een heldergrijze vloeistof met ammoniakgeur, die nu deze helse pijn veroorzaakt.

■ De kleine pieterman is een algemeen visje van onze kustwateren. Eén van de meest opvallende lichaamsdelen van deze vissoort is tevens het gevaarlijkste onderdeel, de zwart gekleurde rugvin. Wie geprikt wordt door de stekels in deze rugvin, krijgt een dosis gif binnen die helse pijnen kan veroorzaken (Jan Mees).

HET VENIJN ZIT IN DE STEKELS

Kennelijk bestaat er nog geen erkend antgift tegen dergelijke steken. Een inderhaast toegesnelde verzorger reinigt de wonde en dompelt je voet onder in zo warm mogelijk water. Dat is het enige wat helpt, zo stelt hij, want: “Het gif is thermolabiel en verliest zijn werking boven de 40°C”. Na 10-15 minuten blijkt de ergste pijn inderdaad geleden, waarna de voet nog een tijdje gevoelloos blijft. Het gif uit de wonde proberen te zuigen of de wonde insnijden is overigens niet aan te raden, en ook het gebruik van antibiotica of een antitetanusmedicijn is veelal overbodig. Een pijnstiller kan natuurlijk wel.

Dat het helpt om warm water, hete stenen of urine aan te brengen op een ledemaat getroffen door een pieterman, wist men vijfhonderd jaar geleden al. In Cyprus, langs de Afrikaanse kusten en in delen van Kroatië legt men nog steeds een homp warm vlees op de gestoken plek. En Noordzeevissers weten dat ze bij een prik van een ‘pukkel’ de hand maar beter een tijdje in de hete dampen van de boordapparatuur kunnen houden.

Wanneer niet (goed) behandeld kan de pijn en zwelling uitstralen naar het volledige ledemaat en wel twee weken aanhouden. In het ergste geval kunnen zelfs bewusteloosheid, koorts, misselijkheid,

hartkloppingen, ademhalingsproblemen of stuiptrekkingen optreden. Een Britse hengelaar die in Tenerife gestoken werd door de verwante grote pieterman, vergeleek zijn ervaring met je arm in roodgloeiende kolen moeten leggen zonder kans om die terug te trekken... Het gif is dan ook sterk verwant aan dat van de uiterst gevaarlijke pijlstaartrog, steenvis of koraalduivel, en – hoewel de steek normaliter nooit dodelijk is voor de mens – volstaan enkele duizendsten van een milliliter om een muis naar de eeuwige graanvelden te sturen. Anderzijds zou de farmaceutische industrie interesse betonen in de soort om uit het gif een anti-reumamiddel te vervaardigen.

OPMARS VAN EEN NACHTELIJKE VEELVRAAT

De kleine pieterman houdt van zandige zeebodems. Van de Oost-Atlantische kustgebieden van Marokko tot in de Noordzee zoekt deze geelbruine, lome graver vooral in de zomer het ondiepe strandwater op. Hij zit er ingegraven in het zand, zodat nog enkel de ogen, de naar boven gerichte bek en de zwarte rugstekels te zien zijn. Doorgaans is het een slechte zwemmer, maar als er een prooi – een garnaal, vlokreeftje, worm of visje – in zijn vizier komt, kan hij bliksemsnel toeslaan. Eten doet hij overigens vooral na middernacht. Tijdens de winter en het vroege voorjaar is het vastentijd en kan hij tot een kwart van zijn gewicht verliezen. Zelf wordt hij om voor de hand liggende redenen gemeden door kabeljauwen, wijting en andere grotere vissen. Enkel de tarbot en de griet lusten hem rauw. En hoewel het vlees van zijn familiegenoot, de grote pieterman, bijzonder vast en smakelijk is (ideaal als filet op de barbecue), wordt de kleine pieterman in onze contreien nauwelijks bevestigd en gegeten. In Frankrijk is hij wel gegeten in vissoepen.

De soort is overigens in volle opmars. Uit een analyse van de verspreiding van 118 vissoorten in de Noordzee in de afgelopen 22 jaar blijkt de kleine pieterman één van de vijf meest expansieve soorten te zijn (samen met ansjovis, mul, schurftvis, dwergtong). De opwarming van het zeewater zou hiervan de oorzaak zijn.

We zijn dus gewaarschuwd: giftige visjes zijn een vertrouwd beeld geworden van onze toeristische strandwaters en ook in de toekomst lijkt dit zo te blijven. Met deze kennis achter de hand, is het dragen van watersandalen geen overbodige luxe!

INTRIGERENDE NAAMSVERKLARING

In eigenlijke zin is *Pieterman* een vleinaam voor iemand die *Pieter* heet, te vergelijken met *Janneman* en *Wouterman*. Zulke namen zijn vooral in het Hollands autochtoon. Als benaming voor de *Echiichthys vipera* is het woord ongetwijfeld vanuit het Hollands terechtgekomen in de Nederlandse standaardtaal. De eerste vindplaats van de visbenaming *pieterman* is het Hollandse Visboek van Adriaan Coenen, dat van rond 1570 dateert (zie Egmond 2005). In het Duits werd het woord als *Petermännchen* aan het Hollands ontleend. Waarom de bewuste vis *pieterman* heet, is voorwerp van speculatie. Is *pieterman* een creatieve variant van *Sint-Pietersvis*, een naam die in de standaardtalige nomenclatuur op een andere vissoort slaat, nl. de *Zeus Faber* of *zonnevis*? Is de *pieterman* naar deze zonnevis genoemd omdat de twee soorten enige gelijkenis vertonen? En waarom is dan de zonnevis naar Sint-Pieter genoemd, overigens niet enkel in het Nederlands, maar ook in het Frans, waar men spreekt

van (*poisson*) *Saint-Pierre*? Volgens een legende heeft dat alles te maken met de zwarte vlekken op de kaken van de zonnevis. Dat zouden namelijk de afdrukken zijn van de duim en de wijsvinger van de apostel Petrus, Sint-Pieter dus, die eens op bevel van Jezus de bek van een vis opentrok om er een goudstuk uit te halen. Een ander verhaal wil dat de Hollandse vissers de gevaarlijk prikkelende pietermannetjes die ze in hun netten aantreffen weer overboord gooiden als een offergave aan hun patroonheilige, de apostel-visser Petrus (Paulutat & Putschke 2011, p. 461). Zulke vertelsels mogen dan in het rijk der folklore thuishoren, een plausibel historisch-etymologisch verband tussen de zonnevis of de pieterman en de apostel-visser of welke persoon met de naam *Pieter* of *Petrus* dan ook, valt niet aan te wijzen.

Misschien moeten we de verklaring van *pieterman* in een andere richting zoeken, nl. bij de overdrachtelijke betekenissen van de koosnaam *Pieterman*. In één daarvan is dat een ironische aanduiding van het mannelijk lid (WNT i.v. *PIETERMAN*-I), een lichaamsdeel dat in het volkse vocabulaire met nog tal van andere persoonsnamen wordt genoemd, zoals: *Piet*, *Sjarel* en *Suske* in het zuidelijke en *Sjors*, *Wim* en *Rinus* in het noordelijke Nederlands. Dat de gevaarlijke rugstekels van de *pieterman* het beeld oproepen van het tot steken bekwame mannelijke attribuut, lijkt ons niet zo vergezocht. In een andere figuurlijke gebruikswijze, door het WNT aangehaald uit een artikel van de Zuid-Oost-Vlaamse lexicograaf Isidoor Teirlinck, is *pieterman* Bargoens voor een klein zilveren mes. Ook een mes, gezien als steekwapen, laat zich vergelijken met de stekels van de *pieterman*. Dat men de vis hoe dan ook zag als een stekend wezen, blijkt uit nog andere regionale benamingen, zoals het in het WNT (bepaaldelijk voor de kleine pieterman) vermelde *steekvis* (WNT i.v. *STEKEN*, samenstellingen) en het Oostendse *arend* (Desnerck i.v. *OARN*-2).

Het woord *arend* is niet alleen de naam van de bekende roofvogel, maar ook van een ijzeren uitsteeksel aan de brede kant van snijdende werktuigen, zoals een zeis, dienend om het werkende deel van het gereedschap middels een ijzeren ring aan de steel te bevestigen. In de visserstaal aan de Belgische en Frans-Vlaamse kust heet de kleine pieterman zowat overal *puikel* / *pukkel*, *puikelaar* / *peukelaar* of *puikeling* (WVD-Zeevisser, p. 623). Ook deze benamingen horen thuis in de motiefcategorie van prikken of steken. *Puikel* is afgeleid uit de stam van *puikelen*, een intensief uit *puiken*, met betekenis 'steken, prikken' (De WNT i.v. *PUIKEL*, De Bo i.v. *GEPUIKELD*). De verdere etymologie van het werkwoord is onbekend, maar een verband met het synonieme Nederlandse *pikken* (waaruit Frans *piquer*) en Engels *pick* verdient nadere beschouwing.

Bronnen

- De Bo L. (1873). *Westvlaamsch Idioticon*. Brugge: Gailliard. Heruitgave door Joseph Samyn: Gent: Siffer, 1890-1892. Herdruk 1970, 1976, 1884: Handzame: Familia et Patria.
- Desnerck R. (2006). *Oostends Woordenboek*. Vierde verbeterde en vermeerderde druk. De Haan, Roland Desnerck.
- Egmond F. (2005). *De wereld volgens Adriaan Coenen, 1514 – 1587*. Zutphen, Walburg Pers.
- Grimm J. & W. Grimm (1854). *Deutsches Wörterbuch*. Leipzig, Verlag von S. Hirzel.
- MNW = Verwijs E. & Verdam J. (1885-1925). *Middelnederlandsch Woordenboek*. 's-Gravenhage, 9 delen.
- OED = Oxford English Dictionary. Oxford 1933, reprinted 1961.
- Paulutat Achim & Günter Purschke (2011). *Wörterbuch der Zoologie, Heidelberg*, 8. Auflage, Spektrum Akademischer Verlag.
- WNT = Woordenboek der Nederlandsche Taal. 's Gravenhage/Leiden, 1864-1998 (<http://gtb.inl.nl/?owner=WNT>).
- WVD-Zeevisser = Roxane Vandenbergh. *Woordenboek van de Vlaamse dialecten. Deel II: Niet agrarische vaktalen. Aflevering 7: De zeevisser*. Gent, Tongeren, 2000.
- Zee-Fakkel = G. van Keulen (1717-53). *De nieuwe groote lichtende Zee-Fakkel*. Amsterdam, Johannes van Keulen.